

TURABDİN BÖLGESİ SÜRYANİ DİNİ MİMARİSİNDE İNZİVA MEKANLARI (BETH MANEM KÖYÜ'NDE BİR KAYA MANASTIRI “HEBİS”)

Tahsin KORKUT¹

Özet

Turabdin Bölgesi'nin hem Süryaniler hem de Hıristiyanlık âlemi için önemi, burada oluşturulan ve kökleri erken dönem Hıristiyanlığa kadar giden güçlü dini bir geleneğin varlığından kaynaklanmaktadır. Günümüz Mardin İli'nin Midyat İlçesi ve civarını kapsayan Turabdin Bölgesi'nde, çok sayıda manastır ve kilise gibi dini mimari yapısı, bu toprakların Süryaniler tarafından kutsal bir bölge olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Aslında, Turabdin isminin genel kanyaya göre; “Tanrı'nın Hizmetkarlarının Dağı” anlamına geldiği bilinmektedir. Bu da bölgedeki dağlarda bulunan manastırların ve münzevi Hıristiyan yaşamının yoğunluğu ile açıklanabilir. Yöredeki dağların kolay işlenebilen kalker kayalara sahip olması, buraların ruhaniler tarafından oyularak ihtiyaç duyulan çeşitli ibadet mekanlarına dönüştürülmesini sağlamıştır. Bu ibadet mekanları bazen tamamen kayaların oyulması ile oluşturulurken bazen de cephe açıklıkları duvarlarla kapatılarak mimari bir yapıya dönüştürüldükleri görülmektedir. Mardin İli, Nusaybin İlçesi, Beth Manem Köyü kırsalındaki Bagok (İzlo) Dağı'nda bu şekilde oluşturulmuş çeşitli kaya manastırlarının yanı sıra özellikle inziva amaçlı olarak yapılmış bazı münzevi manastır yapıları bulunmaktadır. Yöre halkı tarafından “Hebis” olarak adlandırılan bu ilgi çekici mekanlardan biri çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Araştırmalarımıza göre Beth Manem Köyü kırsalında benzer tipolojik özellikler gösteren üç farklı Hebis Manastırı tespit edilmiştir. Bunlardan bir örnek çalışmamız kapsamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnziva, Manastır, Turabdin, Nusaybin, Hebis, Münzevi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, tahsinkorkut@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2888-662X

PLACES OF RETREAT IN THE SYRIAC RELIGIOUS ARCHITECTURE OF THE TURABDIN REGION (A ROCK MONASTERY IN THE VILLAGE OF BETH MANEM “HEBIS”)

Summary

The importance of the Turabdin Region for both the Assyrians and the Christian world is due to the existence of a strong religious tradition created here, the roots of which go back to early Christianity. Religious architectural structures such as numerous monasteries and churches in the Turabdin Region, which covers the Midyat District and the vicinity of modern-day Mardin Province, reveal that these lands are considered a sacred region by Assyrians. In fact, according to the general opinion, the name Turabdin is known to mean “The Mountain of the Servants of God”. This can also be explained by the intensity of monasteries and ascetic Christian life located in the mountains in the region. The fact that the mountains in the region have limestone rocks that can be easily processed has enabled these places to be carved by the spirits and converted into various places of worship that are needed. It is seen that these places of worship are sometimes created entirely by carving rocks, and sometimes they are converted into an architectural structure by closing the facade openings with walls. There are various rock monasteries created in this way on the Bagok (Izlo) Mountain in the countryside of Beth Manem Village, Nusaybin District, Mardin Province, as well as some hermit monastery structures made especially for seclusion purposes. One of these interesting places, called “Hebis” by the local people, constitutes the main subject of our study. According to our researches, three different Hebis Monasteries showing similar typological features have been identified in the Beth Manem Village countryside. A sample of these has been considered within the scope of our study.

Keywords: Stylite, Monastery, Turabdin, Nusaybin, Hebis, Secluded.

Giriş

İnsan hayatında önemli bir yeri olan dinler, kendilerine özgü öğretileri, ahlaki-hukuki normları ve geleneklerle harmanlanan özellikleriyle tarih boyunca toplumsal hayatı etkilemişlerdir. Dinî geleneklerin kültürel, coğrafi ve toplumsal normları farklılaştıkça dinlerin yorum biçimleri de çeşitlenmekte, böylece aynı din içerisinde değişik düşünce ve eylem çeşitlikleri meydana gelmektedir. Kutsal metinlerin farklı yorumları, tarihsel-sosyolojik arka plan ve dinî düşünceler hususunda insanın geniş bir yorum alanına sahip olması gibi nedenlerle bu çeşitliliğin yaşandığı söylenebilir. Bu bakımdan tarih boyunca aynı dinin üyeleri arasında çeşitli görüşleri benimseyip, ibadet ve pratiklerde birbirinden farklılaşan mezhep, cemaat ve geleneklere mensup insanlar var olagelmiştir.

Mezopotamya havzasının en önemli geçiş noktalarından biri olan Mardin ve çevresinde Hristiyanlıktan önceki tarihsel süreç içerisinde, Putperestlik ve Güneş Kültü² gibi politeist inançlar görülmektedir. (M. Ürek, 2013: 104) Hristiyanlığın doğuşu sürecinde Turabdin Bölgesi'nin büyük bir kısmı Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunmaktaydı. Geçmiş dönemlerden beri Roma İmparatorluğu'nun uyguladığı şiddet ve baskıların yanı sıra savaşların yarattığı tahribatın yol açtığı kaos, toplumun maneviyatını ve moral değerlerini olumsuz etkilemiştir. Halkın medet umduğu ancak çözüm bulamadığı eski inançlar, insanlarda yeni bir kurtarıcı ihtiyacını doğurmuştu. Halkların bu ihtiyacı İsa Mesih'in Kudüs ve çevresinde Hristiyanlık öğretisini yaymaya başlamasıyla büyük bir cevap bulmuştur. Bu temelde, Hristiyanlık Mezopotamya ve çevresinde hızla yayılmaya başlamıştır (T. Çelik-S. Aksoy 2013:163)

Hristiyanlık 2. yüzyılda, Turabdin'e yayılmaya başlamış ve bölgede bulunan Beth Zabday (bugünkü Şırnak/İdil) kentine ulaşmıştır. Hristiyanlığı bu bölgede müjdeleyenler ise bizzat İsa Mesih'in 72 müjdecisinden ikisi olan Adday'ın (Taddeus) öğrencisi Aggay ve Mara olmuştur. Bu iki müjdeci Kudüs'ten Urhoy (Urfa)'ya gelmişlerdir. Hristiyanlığı, Urfa'da müjdeledikten sonra İdil'e gelmişler (Y. Bilge 2012:517). Mşıha Zha, "Er-bil Vakayinamesi"nde (yaklaşık MS. 4. yüzyıl) Beth Zabday'ın ilk pisko-

² Eski Arami güneş tapınaklarında doğu tarafında güneşin ilk ışınlarının süzülmesi için belli bir alanda pencere bırakılırdı. Pencereden sızan ışığa halk tapınma ritüelini gerçekleştirirdi. Bkz: (M. Ürek, 2013: 104).

posu olarak MS. 120'de yaşayan Mazra'yı anmaktadır (M. Şimşek 2010: 2). Süryaniler, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra atalarının sahip olduğu eski inançları tamamen terk edip hayatlarını Hıristiyanlık dinine göre şekillendirmişlerdir.

Bu çalışmamızda, Turabdin'in kırsal Bagok Dağı'nda yer alan, henüz tescil kaydı bulunmayan ve günümüze kadar birçok araştırmacının gözün kaçmış eremitik bir inziva mekanını incelenecektir. Bölgenin eremitik manastır yapılarından biri olan II. Hebis Manastırı, çevresindeki benzer örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

II. Hebis Manastırı³

Mardin İli Nusaybin İlçesi'nin kuzeyinde yer alan ve doğu-batı doğrultusunda uzanan Bagok (İzlo) Dağı ve civarında, inziva amaçlı olarak kullanılan ve tipolojik olarak birbirine benzeyen üç Hebis yapısı olduğu yazılı ve sözlü kaynaklarda ifade edilmektedir (G. Wiessner 1993:90). Çalışmamızda bu münzevi mekanlardan sadece II. Hebis Manastırı incelenmiştir.⁴

II. Hebis Manastırı, Mardin İli, Midyat İlçesi ile Şırnak İli, İdil ilçesi arasındaki karayolu güzergahı üzerinde bulunan Beth Man'em Köyü kırsalında bulunmaktadır.⁵ Köyün güneyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan Bagok (İzlo) Dağı, sahip olduğu işlenebilir kaya yapısıyla birçok münzevi (hermit) için tercih sebebi olmuştur.

³ Yöre halkı tarafından bu tür münzevi, inziva yapıları "Hebis" olarak adlandırılmaktadır. "Hebis" kelimesi Arapça "hbs" kökünden gelen "habs"(حبس) tutsak etme, kapatma, tutsaklık yeri anlamları taşımaktadır. Bkz: "Hapis" Maddesi, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim: [<https://sozluk.gov.tr/>]; "Habs" Maddesi, Luggat, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Erişim: [<https://www.luggat.com/index.php#ceviri>]

⁴ Bölgede bulunan her üç farklı yapının adı aynı adla "Hebis" olarak adlandırılmaktadır. Wisner, bu yapıları ayırmak için Hebis I, Hebis II ve Hebis III olarak numaralandırmıştır. Anlatım bütünlüğünü bozmamak için söz konusu yapılarda Wisner'in vermiş olduğu numaralandırmaların kullanılması uygun görülmüştür (G. Wiessner 1993:90).

⁵ Enlem: 37;14;45.8183000, Boylam:41;34;19.3133000 GPS koordinatlarında bulunan yapının tescil kaydı bulunmamaktadır.

Harita 1: Bagok (İzlo) Dağı ve Çevresi

Harita 2: II. Hebis Manastırı konumu ve çevresi

Yapı, Beth Man'em Köyü'nden Bagok Dağı'na doğru patika yoluyla yaklaşık 4 km uzaklıkta olup, Bagok Dağı'nın kuzey yamacında ve ovaya hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır. Günümüzde terk edilmiş olan bu manastır, kayaya oyulmuş olarak her katta birer şapel ve hücrelerden oluşan iki katlı bir plan şeması göstermektedir. Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakta olup, yapının tarihlendirilmesi konusunda herhangi bir kaynağa ulaşamamıştır.⁶

⁶ Bu yapı ile ilgili ulaşılabildiğimiz tek yaygın Alman araştırmacı Gernot Wissner'e ait olan ve Turabdin bölgesi açısından oldukça kapsamlı bir eser olan "Christliche Kultbauten

Fotoğraf 1: II. Hebis Manastırı genel görünüm

Zemin kat; üç hücre ve bir şapelden oluşmaktadır. Manastırın kuzeydoğu cephesinde bulunan hücre, 2,20x2,15 m ölçülerinde kareye yakın bir plan göstermektedir. Duvarlarda yüzeysel olarak düzeltilen oyma izleri gözlenmekte olup, herhangi bir bezeme ögesi bulunmamaktadır. Kabaca oyulmuş dikdörtgen formlu giriş açıklığı ile hücreye giriş sağlanmaktadır. Bu hücrenin ilerisindeki kemerli açıklık zemin kattaki şapel ile muhtemelen barınma amaçlı olarak kullanılmış bir odaya geçiş sağlamaktadır. Beşik tonozlu şapel, 2,00x1,50 m ölçülerinde oldukça küçük bu mekândan oluşmaktadır. Şapelin doğu duvarını sınırlayan kayanın oyulmasıyla elde edilmiş 1,10 m yüksekliğinde bir sunak masası, kduşkudşin⁷ görevi görmektedir. Şapelin güneybatı köşesinde bulunan basamaklı kapı, dışa kapalı bir başka hücreye giriş sağlamaktadır. Hücre, 2,5x2,4,00 m ölçülerinde kare planlı olup, kaya yüzeyleri sade tutulmuştur. Hücre ve şapelin batısında bulunan zemin kattaki son yapı ise eyvan şeklinde yerden yaklaşık 1 m kadar yükseklikte zemini oldukça düzgün bir mekân bulunmaktadır.

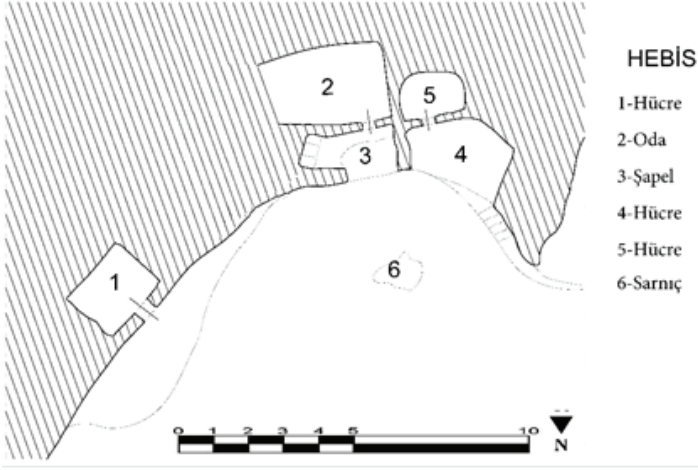
im Tur Abdin” adlı kaynaktır. Kendisi 1990’lı yıllarda bu araştırmayı yaparken çatışmaların yaşandığı bir dönemde bölgeyi ziyaret ettiğini bu nedenle de yapıyı inceleme sürelerinin sınırlı olduğunu dolayısıyla detaylı araştırma yapamadıklarını ifade etmektedir (G. Wiessner 1993:90).

⁷ Kduşkudşin, liturjik ve mimari açıdan Hıristiyan kiliselerinde altar ve kiborium unsuruna karşılık gelmektedir. Hıristiyan liturjisinde bu unsurlara atfedilen sembolik anlamlar, kduşkudşinlerin sunak imgesi ve kutsiyeti ile örtüşmektedir. Bkz: (E. Telli 2022: 13)

Eyvanın kuzeydoğu köşesinde bulunan kapı açıklığı ile tek kişilik küçük bir hücreye geçilmektedir. Zemin katın ön kısmında yer alan avluya açılan yaklaşık 5,00 m derinliğindeki sarnıç da doğal kayanın oyulmasıyla oluşturulmuştur.

Fotoğraf 2: II. Hebis Manastırı, genel görünüm (G. Wissner, 1993)

Plan 1: II. Hebis Manastırı, zemin kat vaziyet planı ve bölümler

Fotoğraf 3: II. Hebis Manastırı, güney cephesinden genel görünüm

Fotoğraf 4: II. Hebis Manastırı, zemin kattaki mekanlar

Fotoğraf 5-6: II. Hebis Manastırı, zemin katın önündeki sarnıç ve şapel

Fotoğraf 7: II. Hebis Manastırı, zemin kattaki hücrenin iç mekânı

Üst kat; zemindeki eyvanlı mekânın çevresinden dolanıp birkaç metre tırmandıktan sonra erişilebilen ve tepenin güneybatı yönüne açılan oldukça dar tutulmuş dikdörtgen formlu kapı açıklığı ile manastırın üst katına giriş sağlanmaktadır. 0,83 m genişliğinde ve 1,50 m uzunluğunda oldukça dar bir geçide açılan bu kapı söveleri ve lentosu yekpare düzgün kesme taşlarla yapılmıştır. Üst kata bu kapıdan sonra bir geçit aracılığıyla koridorun sonundaki 0,80 m çapındaki dairesel açıklıktan ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 8: II. Hebis Manastırı, üst kat genel görünüm

Fotoğraf 9-10: II. Hebis Manastırı, üst kata giriş kapısı, dıştan ve içten görünüm

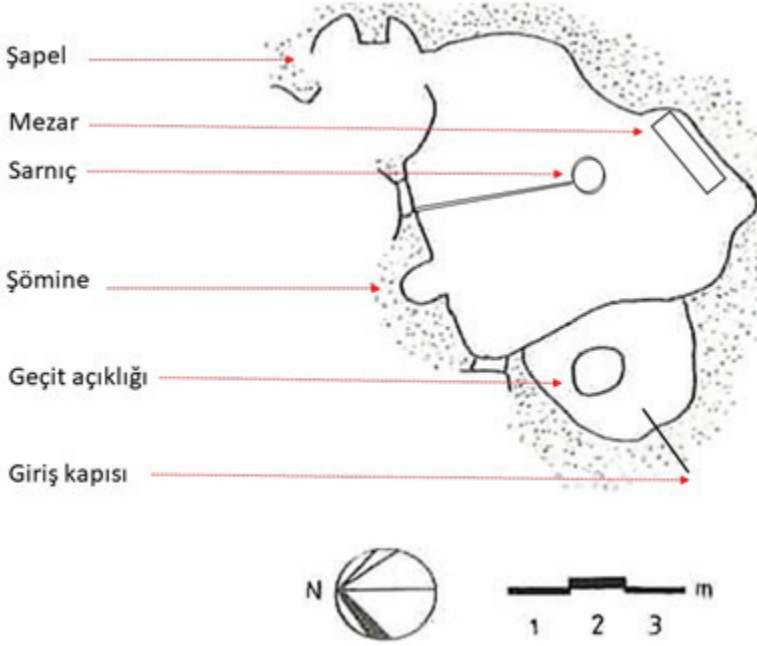
Fotoğraf 11-12: II. Hebis Manastırı, üst kat, geçit açıklığı

Üst kat, şömineli ve sarnıçlı bir yaşam odası ile bu odanın doğusunda yer alan küçük bir şapelden oluşmaktadır.⁸ Yaklaşık 4.00x5.35 m ölçülerindeki yaşam odasının yüksekliği 1,80 m olup düzensiz bir plan şeması göstermektedir. Odanın kuzey tarafına basitçe düzenlenmiş bir şömine ve bunun yaklaşık 1,00 m doğusuna da dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Üst katın terasından başlayarak bu pencereye ulaşan, buradan da üst katın zeminine açılan sarnıca kadar devam eden oluk, biriken yağmur sularının kontrollü olarak sarnıca ulaşmasını ve toplanmasını sağlamaktadır. Odanın güney tarafına kayanın oyulmasıyla bir mezar yeri açılmıştır. Doğu-batı yönünde 0,60-0,70 m derinlikte ve 2,20 m uzunlukta olan bu mezar içerisinde insan kemik parçaları bulunmaktadır.⁹ Odanın doğu eksenine küçük bir şapel yapılmıştır. 2,40x2,60 m ölçülerinde kare-

⁸ Buranın yaşam odası olduğu fikrini Wiessner,de belirtmiştir. Bkz; (G. Wiessner 1993:95).

⁹ Süryaniler, din adamlarını (patrik, mafıryan, metropolit, rahip, horepiskopos ve papaz) sivillerden farklı bir şekilde gömerler. Yukarıda belirtilen ruhban sınıfına ait olan cesetler, özel şekilde hazırlanarak gömülür. Yıkanan ve takdis edilen cesedin, hayatta iken bulunduğu ruhban sınıfının özelliklerini yansıtan giysileri, üzerine giydirilir. Ahşap ve arkadan destekli sandalye üzerine oturtulmuş vaziyette manastır veya kiliselerin duvar, yer veya özel mekanlarına gömülür. Bu gömülüşte, ruhbanı cesedi toprak ile teması bulunmaz. Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Çelik, *Süryaniler ve Diyarbakır*, İstanbul, 2006, s. 257.

ye yakın plandaki şapelin batısındaki duvara açılan küçük dairesel formlu pencere ile mekân aydınlatılmıştır. Buradaki sunak masası yine zemin kat-taki ile benzer özelliklere sahiptir.

Plan 2: II. Hebis Manastırı, üst kat vaziyet planı (G. Wiessner, 1993)

Fotoğraf 13: II. Hebis Manastırı, üst kat, yaşam odası genel görünüm

Değerlendirme ve Sonuç

Hıristiyan münzevi yaşam biçimi, III. yüzyılın sonlarında insanların manevi arınma ve tefekkür amacıyla çöllere ve dağlara çekilmeleriyle ortaya çıkmıştır. Bu insanlar çok geçmeden küçük ibadet mekanlarına (oratory) veya kiliselere bitişik hücreler inşa ederek buralarda inziva hayatını sürdürmeye çalışmışlardır (K. Kingsley 2003: 350).

Turabdin bölgesinde kapsamlı araştırma yapan Gernot Wiessner çalışmaları sonucunda bu bölgede benzer tipolojik unsurlara sahip toplam üç Hebis Manastırı olduğunu ancak bunlardan sadece ikisine gidebildiğini ifade etmektedir. (G. Wiessner 1993:90). Kendisinin tespit etmiş olduğu I. Hebis Manastırı, çalışmamızda ele aldığımız II. Hebis Manastırı ile yakın konumlarda ve birbiriyle birçok benzer özellik göstermektedir. Söz konusu I. Hebis Manastırı, Beth Manem Köyü kırsalında ve İdil'e bağlı Mağara (Kivex) Köyü'nün güneyinde ve "Ralte" olarak adlandırılan bir muhitte yer almaktadır.

Fotoğraf 14: I. Hebis Manastırı (Ralte) genel görünüm. (G. Wiessner, 1993)

Yapının görüntü, vaziyet planı ve Wiessner'in tanımlamalarına göre her iki Hebis manastırının doğal kayanın oyulması ile oluşturulmuş olmaları, iki katlı olmaları, mekânsal düzenlemeleri ve şapel ile kduşduşkin unsurları arasındaki ortak üslup özellikleri gibi unsurlardan bu yapıların birçok açıdan benzerlik gösterdikleri anlaşılmaktadır. Hatta güvenlik açısından tercih edildiği düşünülen dar geçitler ve rahatça kapatılabilecek dairesel, dar çaplı giriş açıklıkları da belki ortak kaygılar sonucu benzer şekilde yapılmıştır. Bu yapıların önemli diğer bir özelliği eremitik¹⁰ anlayışla yerleşim yerlerinden ve toplumdan uzak dağlık yerlerde, münzevi bir hayat sürdürmek isteyen keşişler tarafından kullanılmış olmalarıdır.

Plan 3: I. Hebis Manastırı, vaziyet planı. (G. Wiessner 1993)

¹⁰ Eremitik manastırcılık olarak da adlandırılan (Yunanca “Eremos”, “çöl”), Hıristiyanlıkta manastır yaşamının orijinal biçimi, Mısırlı Aziz Anthony (MS. 250–355). Genelde çölde yaşamak üzere toplumdan tamamen çekilme ve sürekli zihinsel dua uygulamasından oluşuyordu. Eremitik manastırcılığın tefekkür ve mistik eğilimi aynı zamanda “Hesychasm” olarak da bilinir. Bkz; (S. İnci 2019: 929) Hıristiyan Doğu’da, «kendine özgü» sistem (Yunanca idios, “özel”; ritimler, “kural” veya “disiplin”) her zaman kenobitik manastırcılık anlayışıyla bir arada var olmuştur. Bkz; (B. Baş 2013: 195).

Tarihi Turabdin coğrafyasının farklı bölgelerinde eremitik anlayışla yapılmış çeşitli dini mimari yapılarla karşılaşmak mümkündür. Mardin Merkez İlçesi, Eskikale (Kal'at al-mara) Köyü sınırları içinde bulunan Deyrulzafaran Manastırı'nın kuzeyinde yer alan ve Hazro Dağı olarak bilinen tepede bu türden kaya oyma manastır yapıları bulunmaktadır. Bunlar Deyruzaferan Manastırı gibi bir çok yönüyle aktif bir manastır yaşamından ziyade, eremitik anlayışla sükunet ve inziva içinde münzevi bir hayatı tercih edenler için seçkin mekanlar olmuştur. Palmer, Hazro dağı'ndaki bu dini yapılarda dönem dönem Deyrulzafaran Manastırı'ndan daha fazla rahibin bulunduğunu belirtmektedir (A. Palmer 2010: 190).

Hazro Dağı'nda, Suruçlu Mor Yakup Manastırı, Azozoyel (İzozel) Manastırı ve Meryem Ana Manastırı'nın yanı sıra birkaç tane daha benzer kaya oyma yapının izleri görülmektedir. Suruçlu Mor Yakup Manastırı ve Meryem Ana Manastırı'nın güneye bakan ön kısımları örme taş duvarlarla kapatılmışken arkaya doğru devam eden bölümler ise daha çok kaya oyma sonucu oluşturulmuştur. Azozoyel (İzozel) Manastırı, Hebis manastırlarında olduğu gibi tümüyle kaya oyma tekniğiyle yapılmış bir manastırdır.¹¹ Palmer, bu manastırın varlığına dair ait erken tarihli verilerin 1165 yılına kadar dayandığını ifade etmektedir (A. Palmer 2010: 190).

Fotoğraf 15: Hazro Dağı, genel görünüm

¹¹ Yerden yüksek olduğu için Mor 'Azozoyel Manastırı'na girilememiştir.

Fotoğraf 16: Mor Azozoyel (İzozael) Manastırı

Suruçlu Mor Yakup Manastırı Kilisesi'ndeki apsis formu ve kduşkudşin ile II. Hebis şapelindeki apsis ve kduşkudşinlerin benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Her iki yapıda da kaya, beşik kemerli bir niş şeklinde oyulmuş ve nişin merkezine dikdörtgen planlı kduşkudşin yapılmıştır. Kduşkudşinlerin erken tarihli örneklerinin sunak masası biçiminde olduğu, günümüze ulaşan verilerden anlaşılmaktadır (E. Telli 2022: 18).

Fotoğraf 17: Suruçlu Mor Yakup Manastırı, apsis.

Turabdin ve komşu sanat çevresinde benzer tipolojiye sahip bir çok kaya oyma manastırına rastlamak mümkündür. Mardin İli, Midyat İlçesi Barıştepe (Salah-Salhe) Köyü'nde yer alan Mor Barsavmo Manastırı, 9,00-10,00 m yüksekliğe sahip bir tepenin batı yamacına kurulmuştur. Kayaların oyulması ile şekillendirilmiş olan manastır, kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta olup küçük ölçekli yapılardan oluşmaktadır. Manastırın ana merkezinde yer alan kilise, 3.65x7.40 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olup diğer kaya kiliselerine göre oldukça düzgün bir plan özelliği göstermektedir. Kilisenin doğusunda yer alan apsis, yarım daire şeklinde derin bir nişten oluşmakta ve nişin üst kısmı yarım kubbe şeklinde sonlanmaktadır. Kilisenin kuzey cephe duvarında bulunan ve zemine yakın şekilde yatay olarak yazılmış bir kitabe mevcuttur.¹²

Plan 4: Mor Barsavmo Manastırı (E. Keser-Kayaalp)

¹² Fransız Arkeolog Pognon'a göre bu kitabe, Barhadbsabbo adında bir keşiş ve Tanrının Annesi (Meryem Ana) kilisesiyle ilgilenen Hah'lı (Midyat-Anıtlı) kardeşi Thomas'tan bahsetmektedir. Bkz; (E. Keser 2017: 278)

Fotoğraf 18: Mor Barsavmo Manastırı, (Midyat/Mardin)

Benzer kaya manastırlarından bir örneği de; Batman İli, Gercüş İlçesi sınırları içerisinde kalan Arıca (Kafro) Köyü'nün kuzeyindeki kayalık alanın batı yamacında yer alan Mor Barsavmo Manastır'dır. Bu manastır da iki katlı olarak kaya oyma tekniği ile oluşturulmuştur. Manastıra giriş, zemin katın kuzeybatısına bulunan kapı açıklığından sağlanmaktadır. Girişin açıldığı mekanın doğusunda bulunan niş içinde bir sunak masası (Kduşku-dşin) bulunmaktadır. Manastır zemin katı kuzey-güney doğrultusunda ard arda sıralanan çeşitli mekanlardan oluşmaktadır. Manastırın zemin katında çeşitli ek mekânlar ile Beth Slutho (Yazlık Apsis- Dua Evi) olarak adlandırılan bir bölüm bulunmaktadır.

Fotoğraf 19: Mor Barsavmo Manastırı, üst kat iç mekan (Gercüş/Batman)

Turabdin bölgesinde sürdürdüğümüz araştırmalar neticesinde inziva amaçlı olarak kullanılmış münzevi yapılarından ve yörede "hebis" olarak bilinen kaya oyma bir manastır örneği çalışmamızın ana konusunu oluşturmuştur. Bilindiği gibi manastır yapıları zaten din adamlarının inzivaya çekildikleri şehir hayatından uzak; dağlık ve تنها yerlerde inşa edilmiş, aynı zamanda din eğitimini ve öğretimini de üstlenen kompleks yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak buradaki örnekte dikkatimizi çektiği gibi; hebis yapıları, ruhsal ve dinsel bir amaç uğruna, yaşamın birçok gereklere kendini bilerek ve isteyerek soyutlayan münzevilik gibi ağır çileci bir anlayışa hitap eden farklı bir anlayışa hizmet etmektedir. Süryanilerin yaşadığı coğrafyayı dikkatlice incelediğimizde, bu zühd ve takva hayatını tercih eden birçok keşişin bu amacını gerçekleştirmek için manastırların dışında çeşitli mekanları seçtikleri anlaşılmaktadır. Bu münzevilere göre manastır hayatı ve orada yaşayan ruhaniler, bir nevi "yakın çevre" oluşturmaktadırlar. Hatta manastırlar, bu anlamda gösterişli mekânlar olarak görülmüştür. Bir keşişin gerçek anlamda nefsini terbiye edebilmesi için sadece bedenine güç, kuvvet, haz ve zevk veren yiyeceklerden kaçınması yeterli görülmeyip, düzenli, ferah ve estetik kaygılarla iyi döşenmiş manastır mekânları da zühd hayatı için uygun mekânlar olarak tercih edilmiştir (U. Elyiğit 2020: 78) Bu nedenle Süryani dünyasında birçok keşiş "inziva"yı gerçek anlamda yaşamak için manastırların civarındaki dağlarda bulunan mağara inlerinde yaşamayı tercih etmiştir. Dar ve kasvetli mekânları bu asketik yaşam tarzı için daha uygun bulmuşlardır. Turabdin ve çevresinde monastik hayatın en canlı olduğu dönemler 4. ve 7. yüzyıllar arası olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Turabdin adeta bir manastırlar coğrafyası haline gelmiştir. Doğu Hristiyanlığının en büyük din adamları, ilahiyatçıları, filozofları ve mistikleri bu dönemde yetişmiştir (Çelik ve Yaşar 2012:491).

Günümüzde birçok araştırmacı, Hristiyan geleneğinde pre-monastik asketizm uygulamalarının var olduğu konusunda hemfikirdir. 4. yüzyılda manastırların bir kurum olarak ortaya çıkışlarını ise belki de çok çeşitli tarzlarda asketik yaşam süren ve sayıları ciddi artış gösteren Hristiyan zahitlerini, Hristiyan toplum düzeninin ve kilisenin menfaatlerine uygun olarak bir nizam ve intizama sokmak amacıyla yapılan bir reform şeklinde algılamak gerekmektedir (A. Louth, 2004: 373).

Hakikate ulaşabilmek için ruhu arzu ihtiraslardan arındırmak gerektiği düşüncesini savunan Helenistik felsefe, Erken dönem Hıristiyan çileci yaşam anlayışını etkilemiş ve bu görüş manastırlar kuruluncaya kadar, Hıristiyanlığın yayıldığı birçok coğrafyada taraftar toplamıştır (P. Brown 2008: 604)

Bu maksatla, yerleşim yerlerinden uzak bir Çölün sessizliğinde veya dağlık mekanlara çekilenler, tüm dünyevi karmaşalardan uzak ya bir mağara ya da doğal bir kaya oyuğu içinde bir hücrenin yalnızlığında hayatını sükkünete erdirmeye çalışan azizler, 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşmaya başlayan manastır hayatının şekillenmesinde de etkili olmuşlardır (B. Baş 2013: 187).

Manastırlar kurulmadan önce, Hıristiyan zahitlerinin bir bölümünü çöl münzevileri oluşturmuştur. Thecla gibi birçok inançlı yaşadıkları şehirlerin sakin bölgelerinde Hıristiyan züht hayatını benimsemişlerdi. Ancak, Aziz Antonios/Anthony 270'li yıllarda İskenderiye'nin 95 km batısındaki Nitrian Çölü'ne çekilerek farklı bir münzevi yaşam biçimini başlatmıştır. İlk eremitik ve ilk manastır kurucusu olduğu ifade edilen Antonios, öğrencilerini bir topluluk halinde organize etmiş ve daha sonra yaşam öyküsünün yayılmasını takiben Mısır ve diğer komşu coğrafyalardaki benzer topluluklar için ilham kaynağı olmuştur (A. Tiryaki 2007: 51).

Mısır'da ortaya çıkan Hıristiyan monastisizmi çok geçmeden Anadolu, Filistin, Suriye, Urfa, Diyarbakır, Nusaybin, Mardin ve daha birçok yere etkisini ulaştırmıştır. Hıristiyanlık kitleler arasında daha da yaygınlaştıkça, Bizans'ın tüm doğu eyaletlerinde keşişlerin sayısında oldukça artış meydana gelmiştir. Kapadokya'da Basil'in kurduğu sistem ile keşişler daha sade bir davranış şekli benimsemişlerken, yine 4.yüzyıl da Süryanilerin bulunduğu doğuda, monastisizm farklı bir gelişme göstermiştir. Turabdin'deki monastik teolojik eğitimler ve buna bağlı olarak gelişen inziva hayatı bu Erken dönem manastırlarında şekillenerek sürdürülmüştür.

Kaya manastırları olarak adlandırdığımız manastırlar, genel itibariyle yerleşim yerlerine uzak mesafelerde yer alan dağlık araziye inşa edilmişlerdir. Kaya kütesinin oyulması ile şekillendirilmiş olan bu yapıların bünyesinde kiliseler ve çeşitli ebatlara sahip hücre benzeri mekânlar bulunmaktadır. Bu kaya oyma manastırlarında, geleneksel mimaride kullanılan

kemer, sütun, kubbe ve tonoz gibi mimari formların oyularak oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Bu yapıların meydana getirilmesinde bölgede bulunan kayaların kolay şekillendirilebilme özelliği en önemli etken olarak dikkat çekmektedir. Manastırda yer alan kiliseler ve ek mekânların bir kısmı kayaların düzgün şekilde kesilmesi ile yapılmışken bazı kısımlarda ana kayanın kendisi kilisenin cephe duvarlarını oluşturmuştur. Söz konusu kaya manastırları, genel olarak zemin ve üst kat olmak üzere iki katlı olarak planlanmış olup, üst örtü, düz tavan ya da tonoz şeklinde değişiklik göstermektedir.

Süryani Ortodoks dini mimarisinde en çok kullanılan yapı malzemesi buralarda yaygın olarak görülen kireç taşıdır. Bu günkü mimari dokudan da anlaşıldığı üzere, Turabdin Bölgesi'ndeki taş yapı ustalığı, kendisini Mardin ve Midyat'ta en etkili şekilde hissettirmektedir. Mardin'in taş işçiliği bakımından önemli bir merkez olduğu, tarihi belgelerle de ortaya konmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Suphi ve Çelik, Tuma (2013). *Mezopotamya Uygarlığında Süryani Tarihi* Nika Yayınevi.

Baş, Bilal (2013). “Hristiyan Manastırcılığının Doğuşu” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (44), 183-204.

Bilge, Yakup (2012). “Turabdin: Süryani Kilise ve Kültürünün Beşiği” Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011), Mardin.

Brown, Peter, “Asceticism: Pagan and Christian”, *The Cambridge Ancient History*, vol. 13, *The Late Empire, A.D. 337-425*, Averil Cameron and Peter Garnsey (derl.), Cambridge 2008, s. 601-31.

Çelik, Mehmet (2006). *Süryaniler ve Diyarbakır*, İstanbul.

Çelik, Mehmet (2010). “Süryani Kaynaklarında İdil (Betzabday-Hazak)”, Erişim: [<http://www.suryaniler.com/makale-havuzu.asp?id=662>], Erişim Tarihi: 20.01.2021

Çelik, Mehmet-Yaşar, Şükran (2012). “Tur Abdin’de Manastır Hayatı” Uluslararası Midyat Sempozyumu, Mardin, s. 491 vd.

Elyiğit, Ufuk. (2020). Mardin İli ve İlçelerindeki Manastır Mimarisi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

İnci, Salih (2019). “Selanik Piskoposu Grigorios Palamas ve Ortodoks Hristiyan Kilisesinde Hesyatik Gelenek”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), s. 929-948.

Keser-Kayaalp, Elif (2017) The Monastery of Mor Barşawmo in the Tur ‘Abdin: Artistic Continuities and Encounters. In *Discipuli dona ferentes: Glimpses of Byzantium in honour of Marlia Mundell Mango* (pp. 261-290).

Kingsley, Karen. (2003). “Manastır Mimarisi Üzerine”. (Çev: Salih Çift). c.12, S.2. Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Louth, Andrew (2004). "The Literature of the Monastic Movement", The Cambridge History of Early Christian Literature, Francis Young, Lewis Ayres ve Andrew Louth (drl.), Cambridge.

Palmer, N. Andrew (1990). *Monk and Mason on the Tigris Frontier: the Early History of TurAbdin*, Cambridge University Press.

Telli, Evin (2022). "Süryani Kiliselerinde Kduşkuşin (Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Adıyaman Örnekleri)" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Tiryaki, A. (2007). Erken Hıristiyanlık Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu. *Sanat Tarihi Dergisi*, 16(2), 49-65.

Ürek, Melki (2013). "Süryaniler'in Tarihi ve Sosyolojik Yapısı." *Milel ve Nihal*, 10.2 s. 104.

Wissner, Gernot (1981). *Christliche Kultbauten im Tur Abdin*, 3, Kultbauten mit Transversem Schiff und Felsanlagen-Tafelband. Harrassowitz.